

VOQIDIY “FUTUHUSH SHOM” ASARINING MANBALARI VA MAVZULARNI YORITISH USLUBI

Jambilov Mansur Rasuljonovich

“Islom tarixi va manbashunosligi IRCICA” kafedrası
 III bosqich tayanch doktoranti, Toshkent islom instituti
 “Hadis va Islom tarxi fanlari” kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: *Imom Voqidiyning ilmiy merosi, “Futuh ash-Shom asari”*

Kalit so'zlar: *Muhammad ibn Umar Voqidiy, uslublar, manhaj va turli ilmlar.*

Sir emaski, manbalarning muarrixga nisbatan katta ahamiyati bor. Chunki muarrix manbalarni to'la-to'kis o'zlashtirmasdan, hech qanday tarixiy tadqiqot qilishga qodir emas. Tarix bu ma'lumotlarni manbalardan olishga tayanadigan naqliy ilmdir. Zero, tarix oldin sodir bo'lib, nihoyasiga yetgan bir hodisa haqidagi xabar bo'lib, xuddi adib, yozuvchi, shoir va fizik olim naql qilgani singari muarrix unda xohlaganicha ma'lumotlarni keltirish va g'aybiy ishlarga hamda amaliy tajribalarga to'xtalib o'tish mumkin emas⁴¹.

Manbalar muarrix oldida katta ahamiyatga ega ekan, demak, muarrix ularga o'ta katta e'tibor qaratishi va belgilangan tanqidiy me'yorlarga muvofiq tarzda to'g'ri yondoshuv bilan ularni tartiblab chiqishi lozim bo'ladi. Bu tanqidiy me'yorlar xoh suhbatdosh bo'lish va zamondoshlik orqali yaqin bilan bo'lsin, xoh zamoniy yaqinlik bilan bo'lsin, tarixiy voqeaga yaqin bo'lish singari manbadagi sobitlik va ishonchlilik darajasini bilish kabi ishlarni o'z ichiga oladi. Shuningdek, muarrix xuddi mutavotir xabar singari o'ta ishonchli yo'l bilan sobit bo'lganlarni so'ngra undan quyi martabada turuvchilarni muqaddam qilishi hamda keltirilayotgan xabarga boshqalardan ko'ra aloqadorroq bo'lgan kishilarning rivoyatini avval keltirib o'tishi lozim bo'ladi⁴².

Darhaqiqat, Voqidiyning Madinai munavvarda o'sib-ulg'ayishi va bu shahardagi ilmiy muhitda Voqidiyning fathlarga doir ma'lumotlarni turli xil bekamiko'st manbalardan jamlay olishiga katta ta'siri bor⁴³.

Voqidiy “Futuh ash-Shom”ning asosini o'zining shayxlaridan og'zaki rivoyat yo'li bilan qabul qilgan. Bu shayxlar ichida siqa (ishonchli) hamda soduq (o'ta rostgo'y) bo'lganlari ham, zaif va majhul (noma'lum) bo'lganlari ham bor. Bu manbalar orasida biz tadqiqot asnosida tarjimai holiga guvoh bo'lmagan majhul roviylardan ham ko'pchiligi majud ekanligida shubha yo'q. Imom Zahabiy ularni “avom madinaliklar” deya sifatlab keltirgan⁴⁴.

Darhaqiqat, Voqidiyning uslubi ular ichida yoki ular tomonidan biror hodisa va rivoyat sodir bo'lgan kishilarning jarh va ta'dil bobidagi holatlariga e'tibor qaratmasdan, ulardan

⁴¹Muhammad ibn Somil Sulamiy. Manhaji kitabat at-tarix al-islamiy. – Riyoz/Saudiya Arabistoni: Dari tayba, 1983. – B.217.

⁴²Muhammad ibn Somil Sulamiy. Manhaji kitabat at-tarix al-islamiy. – Riyoz/Saudiya Arabistoni: Dari tayba, 1983. – B.217.

⁴³Abdurazzoq Hirmos. Masodir as-siyrot an-nabaviyya baynal muarrixiyn val muhaddisiyn. – Mag'rib: Og'odir universiteti, adabiyot fakulteti, 2007. – B.232.

⁴⁴Muhammad ibn Ahmad Zahabiy. Siyari a'lam an-nubalo/ Shuayb Arnaut tahqiqi. – Bayrut/Livan: Muassasat ar-risala, 1401/1981. – J.IX– B.454.

hodisalar haqida so'rab olishga harislik bo'lgan. Voqidiy ushbu asarda tayangan ushbu manbalar borasida taftish qiluvchi Voqidiy ulardan istifoda olishi borasida katta tavofutga guvoh bo'ladi. Masalan, Voqidiy ularning ba'zilaridan bitta, ikkita yoki uchtagacha rivoyatni keltirgan bo'lsa, ba'zilaridan yigirmadan ziyod rivoyatlarni keltirib o'tgan. Ehtimol bu tafovut Voqidiyning g'azot va fathlar bobida keng ilimga ega ekanligiga dalolat qilishi mumkin.

Bu xoh Shom shaharlarining fathlari va xoh Iroq yoki Misr shaharlarining fathlari borasida Voqidiy ulardan rivoyat qilgan kishilar borasida bo'lsin, umuman olganda ushbu manbalarni hamda Voqidiy ulardan qanchalik darajada istifoda qila olganligini bayon qilish uchun keltirilgan batafsil muqaddimadir.

Shom shaharlarining fathlari borasida Voqidiy rivoyat qilgan kishilar haqida

1. Sa'd ibn Avs Adaviy⁴⁵.

Voqidiy undan Abu Bakr Siddiq roziyallohu anhu Yazid ibn Abu Sufyon bilan birga nihoyasiga yetkazgan sariyya⁴⁶ haqida bitta rivoyatni keltirgan⁴⁷.

2. Solim ibn Adiy⁴⁸.

Undan Xolid ibn Validning Shomga yuborilishi borasida bitta rivoyat keltirgan⁴⁹.

3. Yasor ibn Muhammad⁵⁰.

Undan Xolid ibn Validning Shomga yuborilishi borasida bitta rivoyat keltirgan⁵¹.

4. Sahl ibn Abdulloh⁵².

Undan Shom janglari haqida bitta rivoyat keltirgan⁵³.

5. Said ibn Molik⁵⁴.

Undan ayollarning ko'rsatgan jasoratlari borasida bitta rivoyat keltirgan⁵⁵.

⁴⁵Uning to'liq ismi Sa'd ibn Avs Adaviy Basriy bo'lib, uning rivoyatda ba'zi xatolari bor. U beshinchitabaqavakillaridan hisoblanadi. Q: Ibn Hajar Ahmad ibn Ali Asqaloni. Taqrib at-tahzib/ Muhammad Avvomatahqiqi. – Halab: Dar ar-Rashid, 1408/1988. – J. I – B.230.

⁴⁶“Sariyya” deb Rosululloh sollollohu alayhi vasallam qatnashmagan janglarga aytiladi. U zot qatnashgan janglar esa, “g'azot” deb nomlanadi.

⁴⁷Muhammad ibn Umar Voqidiy. Futuh ash-Shom. Ummom/Iordaniya: Maktabat al-muhtasib, (yili ko'rsatilmagan) – J. I – B.9.

⁴⁸Tarjim kitoblarida u haqida uning ismi Ibn Sa'd Anbariy ekanligidan boshqa ma'lumotlar keltirilmagan. Q: Ibn Asir Shayboniy. Asad al-g'oba fiy ma'rifat as-sohaba. – Bayrut/Livan: Daru ihya at-turos, 1370/1937. – J. I – B.64.

⁴⁹Muhammad ibn Umar Voqidiy. Futuh ash-Shom. Ummom/Iordaniya: Maktabat al-muhtasib, (yili ko'rsatilmagan) – J. I – B.26.

⁵⁰Ismoil ibn Ibrohim Buxoriy. At-tarix al-kabir/ Sayyid Hoshim Nadaviy tahqiqi. Bayrut/Livan: Dar al-fikr, (Yili ko'rsatilmagan) – J. VIII – B. 421.

⁵¹Muhammad ibn Umar Voqidiy. Futuh ash-Shom. Ummom/Iordaniya: Maktabat al-muhtasib, (yili ko'rsatilmagan) – J. I – B.30.

⁵²To'liq ismi Abu Muhammad Sahl ibn Abdulloh ibn Yunus bo'lib, munkar hadis rivoyat qiluvchi roviy sanaladi. Q: Ibn Hajar Ahmad ibn Ali Asqaloni. Taqrib at-tahzib/ Muhammad Avvoma tahqiqi. – Halab: Dar ar-Rashid, 1408/1988. – J. I – B.468.

⁵³Muhammad ibn Umar Voqidiy. Futuh ash-Shom. Ummom/Iordaniya: Maktabat al-muhtasib, (yili ko'rsatilmagan) – J. I – B.36.

⁵⁴To'liq ismi Said ibn Molik ibn Sinon bo'lib, mujtahid va faqih bo'lgan. Q: Shamsiddin Zahabiy. Tarix al-silam va vafayat al-mashahir val a-lam/ Umar Abdusalom Tadmuriy tahqiqi. – Bayrut/Livan: Dar al-kitab al-arabiy, (Yili ko'rsatilmagan) – J. V – B.552.

⁵⁵Muhammad ibn Umar Voqidiy. Futuh ash-Shom. Ummom/Iordaniya: Maktabat al-muhtasib, (yili ko'rsatilmagan) – J. I – B.50.

6. Hibbon ibn Tamim Saqofiy⁵⁶.

Undan musulmonlarning Hims yeriga joylashganligi haqida bitta rivoyatni keltirgan⁵⁷.

7. Muso ibn Omir⁵⁸.

Undan musulmonlarning Hims yeriga joylashganligi haqida bitta rivoyatni keltirgan⁵⁹.

8. Umar ibn Solim⁶⁰.

Undan mo'minlar amiri Umar ibn Xattobning Hiroqlga yozgan maktubi borasida bitta rivoyat keltirgan⁶¹.

9. Abu Amr ibn Alo⁶².

Undan Jabala ibn Ayham⁶³ ning Shomdagi musulmonlar janglaridagi pozitsiyasi borasida bitta rivoyat keltirgan⁶⁴.

10. Sahl ibn Barqon.

Undan Azoz fathini zikr qilishda bitta rivoyat keltirgan⁶⁵.

11. Urva ibn Zayd⁶⁶.

Undan Shom janglari borasida bitta rivoyat keltirgan⁶⁷.

12. Ahmad ibn Husayn⁶⁸.

Undan Bayt al-maqdisning fath qilinishi borasida rivoyat keltirgan⁶⁹.

13. Sharid ibn Osim.

Undan Azoz yerining fath qilinishini zikr qilish asnosida bitta rivoyat keltirgan⁷⁰.

⁵⁶Uning tarjimai holi haqida manbalarda zikr qilinmagan.

⁵⁷Muhammad ibn Umar Voqidiy. Futuh ash-Shom. Ummom/Iordaniya: Maktabat al-muhtasib, (yili ko'rsatilmagan) – J. I – B.131.

⁵⁸To'liq ismi Abu Omir Muso ibn Omir ibn Amora Dimashqiy bo'lib, siqa roviylardan hisoblanadi. Q: Shamsiddin Zahabiy. Al-kashif fiy ma'rifati man lahu rivayatun fil kutub as-sitta/ Muhammad Avvoma tahqiqi. – Jidda/ Saudia Arabistoni: Dar al-qibla lis saqofat al-islamiyya, 1413/1992. – J. II – B.305.

⁵⁹Muhammad ibn Umar Voqidiy. Futuh ash-Shom. Ummom/Iordaniya: Maktabat al-muhtasib, (yili ko'rsatilmagan) – J. I – B.133.

⁶⁰To'liq ismi Abu Usmon Umar ibn Solim Madaniy bo'lib, siqa roviylardan hisoblanadi. Q: Ibn Hajar Asqaloni. Tahzib at-tahzib. – Bayrut/Livan: Dar al-fikr, 1404/1984. – J. VIII – B.33

⁶¹Muhammad ibn Umar Voqidiy. Futuh ash-Shom. – Ummom/Iordaniya: Maktabat al-muhtasib, (yili ko'rsatilmagan) – J. II – B.14.

⁶²To'liq ismi Abu Amr ibn Alo ibn Ammor ibn Husayn bo'lib, siqa roviylardan hisoblanadi. Q: Salohiddin Xalil ibn Oybek Safadiy. Al-vafiy bil vafayat/ Olimlar guruhi tomonidan tahqiq qilingan. – Bayrut/Livan: Daru Sodik, 1399/1979. – J. XV – B.115.

⁶³Jabala ibn Ayham G'assoni bo'lib, Shomdagi arab nasroniylariga podshohlik qilgan. Keyinchalik islomni qabul qilib, Rosululloh sollollohu alayhi vasallamga hadyalar jo'natgan. Umar ibn Xattob roziyallohu anhung xalifalik davri kelgach, dindan qaytib, Rimga ketgan. Q: Abdurahmon ibn Javziy. Al-muntazam fiy tarix al-umam val muluk/ Muhammad Abdulqodir Ato tahqiqi. – Bayrut/ Livan: Dar al-kutub al-ilmiyya, 1412/1992. – J. V – B.256.

⁶⁴Muhammad ibn Umar Voqidiy. Futuh ash-Shom. – Ummom/Iordaniya: Maktabat al-muhtasib, (yili ko'rsatilmagan) – J. I – B.169.

⁶⁵Muhammad ibn Umar Voqidiy. Futuh ash-Shom. – Ummom/Iordaniya: Maktabat al-muhtasib, (yili ko'rsatilmagan) – J. I – B.267.

⁶⁶To'liq ismi Urva ibn Zayd al-Xalil ibn Muhallil Toiy bo'lib, islomning avvalidagi fathda qatnashgan kishilardan hisoblanadi. Q: Xayriddin Zirikliy. Al-a'lam. – Bayrut/Livan: Dar al-ilm lil malayin, 1968. – J. IV – B.226.

⁶⁷Muhammad ibn Umar Voqidiy. Futuh ash-Shom. – Ummom/Iordaniya: Maktabat al-muhtasib, (yili ko'rsatilmagan) – J. II – B.20.

⁶⁸To'liq ismi Ahmad ibn Husayn ibn Is'hoq bo'lib, "Abu Is'hoq Bag'dodiy" kunyasi bilan tanilgan. U zaif roviylar qatorida sanalgan. Q: Shamsiddin Zahabiy. Tarix al-silam va vafayat al-mashahir val a-lam/ Umar Abdusalom Tadmuriy tahqiqi. – Bayrut/Livan: Dar al-kitab al-arabiy, (Yili ko'rsatilmagan) – J. XXIII – B.105.

⁶⁹Muhammad ibn Umar Voqidiy. Futuh ash-Shom. – Ummom/Iordaniya: Maktabat al-muhtasib, (yili ko'rsatilmagan) – J. I – B.236.

⁷⁰Muhammad ibn Umar Voqidiy. Futuh ash-Shom. – Ummom/Iordaniya: Maktabat al-muhtasib, (yili ko'rsatilmagan) – J. I – B.276

14. Abdulmalik ibn Muhammad⁷¹.

Undan Azoz yerining fath qilinishi haqida ikkita rivoyat keltirgan⁷².

15. Yosir ibn Abdurahmon.

Undan Azoz yerining fath qilinishini zikr qilish asnosida bitta rivoyat keltirgan⁷³.

16. Ibrohim ibn Alo⁷⁴.

Undan Azoz yerining fath qilinishini zikr qilish asnosida bitta rivoyat keltirgan⁷⁵.

17. Umar ibn Roshid⁷⁶.

Undan Maraj al-qobail yerida kechgan g'azotda Xolid ibn Valid musulmonlarga yordam ko'rsatganligi borasida bitta rivoyat keltirgan⁷⁷.

18. Sayf ibn Shurayh.

Undan Shom janglari uchun musulmonlarning hozirlik ko'rishi haqida bitta rivoyat keltirgan⁷⁸.

19. Omir ibn Avs.

Undan Sur, Uko, Toroblis va Qaysariyya shaharlarining fath qilinishi haqida bitta rivoyat keltirgan⁷⁹.

20. Abdulloh ibn Molik⁸⁰.

Undan Ro's al-ayn yerining fath qilinishini zikr qilish asnosida bitta rivoyat keltirgan⁸¹.

21. Solih ibn Imron⁸².

Undan Armaniston va Axlolning fath qilinishi borasida bitta rivoyat keltirgan⁸³.

22. Robi'a ibn Qays.

Undan bitta rivoyat keltirgan. Undan keltirilgan rivoyat Abu Bakr Siddiq Amr ibn Osga qilgan vasiyati haqidadir⁸⁴.

23. Umar ibn Qays⁸⁵.

⁷¹To'liq ismi Abdulmalik ibn Muhammad ibn Abu Bakr al-Madaniy bo'lib, Abu Tohir kunyasi bilan tanilgan va siqa roviylardan hisoblangan. Q: Ibn Hibbon. As-siqot/ Sharofiddin Ahmad. – Bayrut/Livan: Dar al-fikr, 1395/1975. – J.VII – B.100.

⁷²Muhammad ibn Umar Voqidiy. Futuh ash-Shom. – Ummom/Iordaniya: Maktabat al-muhtasib, (yili ko'rsatilmagan) – J. I – B.272, 284.

⁷³Muhammad ibn Umar Voqidiy. Futuh ash-Shom. – Ummom/Iordaniya: Maktabat al-muhtasib, (yili ko'rsatilmagan) – J. I – B.290.

⁷⁴To'liq ismi Ibrohim ibn Alo ibn Zahhok bo'lib, Abu Is'hoq Himsiy kunyasi bilan tanilgan. Q: Shamsiddin Zahabiy. Miyzan al-i'tidal fiy naqz ar-rijal/ Ali Bajoviy tahqiqi. – Bayrut/ Livan: Dar al-ma'rifat, 1382/1861. – J.VIII – B.21.

⁷⁵Muhammad ibn Umar Voqidiy. Futuh ash-Shom. – Ummom/Iordaniya: Maktabat al-muhtasib, (yili ko'rsatilmagan) – J. I – B.296.

⁷⁶To'liq ismi Umar ibn Roshid ibn Shajara bo'lib, Abu Hafs Yamomiy kunyasi bilan tanilgan.

⁷⁷Muhammad ibn Umar Voqidiy. Futuh ash-Shom. – Ummom/Iordaniya: Maktabat al-muhtasib, (yili ko'rsatilmagan) – J. II – B.9.

⁷⁸Muhammad ibn Umar Voqidiy. Futuh ash-Shom. – Ummom/Iordaniya: Maktabat al-muhtasib, (yili ko'rsatilmagan) – J. II – B.42.

⁷⁹Muhammad ibn Umar Voqidiy. Futuh ash-Shom. – Ummom/Iordaniya: Maktabat al-muhtasib, (yili ko'rsatilmagan) – J. II – B.25.

⁸⁰To'liq ismi Abdulloh ibn Molik Jazariy bo'lib, Ab Said kunyasi bilan tanilgan. Faqih va ko'plab ilmlarda mohir bo'lgan. Q: Ibn Sa'd. At-tobaqot al-kubro. – Bayrut/Livan: Daru Sodik, 1405/1985. – J.VII – B.481.

⁸¹Muhammad ibn Umar Voqidiy. Futuh ash-Shom. – Ummom/Iordaniya: Maktabat al-muhtasib, (yili ko'rsatilmagan) – J. II – B.120.

⁸²To'liq ismi Solih ibn Imron ibn Abdulloh bo'lib, Abu Shuayb kunyasi bilan tanilgan.

⁸³Muhammad ibn Umar Voqidiy. Futuh ash-Shom. – Ummom/Iordaniya: Maktabat al-muhtasib, (yili ko'rsatilmagan) – J. II – B.166.

⁸⁴Muhammad ibn Umar Voqidiy. Futuh ash-Shom. – Ummom/Iordaniya: Maktabat al-muhtasib, (yili ko'rsatilmagan) – J. I – B.15.

Undan Shom janglari haqida bitta rivoyat keltirgan⁸⁶.

24. Aslam ibn Molik.

Undan Damashq jangi haqida zikr qilish asnosida bitta rivoyatni keltirgan⁸⁷.

25. Said ibn Umar⁸⁸.

Undan Damashq jangi haqida zikr qilish asnosida bitta rivoyatni keltirgan⁸⁹.

26. Umar ibn Iso⁹⁰.

Undan Damashq devorlari uzra kechgan janglar haqida bir rivoyatni keltirgan⁹¹.

27. Jadid ibn Noshib Zaymariy.

Undan Ros al-ayn qal'asining fath qilinishi borasida bitta rivoyat keltirgan⁹².

28. Sharid ibn Osim.

Undan Azoz shahrining fath qilinishini zikr qilish asnosida bir rivoyatni keltirgan⁹³.

29. Abdulloh ibn Anis⁹⁴.

Undan Abulquds voqeasi haqida bir rivoyat keltirgan⁹⁵.

30. Osim ibn Ravoh.

Undan Shomda musulmonlarning janglarida Jabala ibn Ayhamning o'rni haqida bitta rivoyatni keltirgan⁹⁶.

Iroq shaharlarining fathlari borasida Voqidiy rivoyat qilgan kishilar haqida

1. Yunus ibn Abdula'lo⁹⁷.

Undan Xavarnaq qasrining fath qilinishi borasida bitta rivoyat keltirgan⁹⁸.

⁸⁵To'liq ismi Umar ibn Qays bo'lib, Aulmisbah kunyasi bilan tanilgan. U Kufa ahlidan bo'lib, siqa roviy hisoblangan. Q: Ibn Hajar Asqalaloni. Taqrib at-tahzib/ Muhammad Avvoma tahqiqi. – Halab: Dar ar-Rashid, 1408/1988. – J. I – B.725.

⁸⁶Muhammad ibn Umar Voqidiy. Futuh ash-Shom. – Ummom/Iordaniya: Maktabat al-muhtasib, (yili ko'rsatilmagan) – J. I – B.35.

⁸⁷Muhammad ibn Umar Voqidiy. Futuh ash-Shom. – Ummom/Iordaniya: Maktabat al-muhtasib, (yili ko'rsatilmagan) – J. I – B.46.

⁸⁸To'liqismi Said ibn Umar ibn Fathbo'lib, Abu Amr Bag'dodiykuyasibilantani. Shomdiyoridahadisrivoyatqilgan. Q: Ibn Asokir. TariximadiynatiDimashq/ Umar ibn G'aromaAmraviytahqiqi. – Bayrut/Livan: Dar al-fikr, 1415/1994. – J. XXI – B.263.

⁸⁹Muhammad ibn Umar Voqidiy. Futuh ash-Shom. – Ummom/Iordaniya: Maktabat al-muhtasib, (yili ko'rsatilmagan) – J. I – B.47.

⁹⁰To'liqismi Umar ibn IsoLaysiybo'lib, Shomahlidanbo'lgan. Rivoyatizaifroviylardansanaladi. Q: Shamsiddin Zahabiy. Miyzan al-i'tidal fiy naqz ar-rijal/ Ali Bajoviy tahqiqi. – Bayrut/ Livan: Dar al-ma'rifat, 1382/1861. – J. V – B.261.

⁹¹Muhammad ibn Umar Voqidiy. Futuh ash-Shom. – Ummom/Iordaniya: Maktabat al-muhtasib, (yili ko'rsatilmagan) – J. I – B.67.

⁹²Muhammad ibn Umar Voqidiy. Futuh ash-Shom. – Ummom/Iordaniya: Maktabat al-muhtasib, (yili ko'rsatilmagan) – J. II – B.134.

⁹³Muhammad ibn Umar Voqidiy. Futuh ash-Shom. – Ummom/Iordaniya: Maktabat al-muhtasib, (yili ko'rsatilmagan) – J. I – B.267.

⁹⁴To'liq ismi Abdulloh ibn Anis Azdiy bo'lib, Shomda istiqomat qilgan va Misr fathida shahid bo'lgan. Q: Ibn Asokir. Tarixi madiynati Dimashq/ Umar ibn G'aroma Amraviy tahqiqi. – Bayrut/Livan: Dar al-fikr, 1415/1994. – J. XVII – B.127.

⁹⁵Muhammad ibn Umar Voqidiy. Futuh ash-Shom. – Ummom/Iordaniya: Maktabat al-muhtasib, (yili ko'rsatilmagan) – J. I – B.94.

⁹⁶Muhammad ibn Umar Voqidiy. Futuh ash-Shom. – Ummom/Iordaniya: Maktabat al-muhtasib, (yili ko'rsatilmagan) – J. I – B.175.

⁹⁷To'liq ismi Abu Muso Yunus ibn Abdula'lo ibn Maysara Sadafiy Misriy bo'lib, siqa roviylardan hisoblanadi. Q: Ibn Hibbon. As-siqot/ Sharofiddin Ahmad tahqiqi. – Bayrut/Livan: Dar al-fikr, 1395/1975. – J. IX – B.290.

2. Abdulloh ibn Bishr⁹⁹.

Undan Ayvon fathi va musulmonlarning Dajlaga kirishi haqida bitta rivoyat keltirgan¹⁰⁰.

3. Muso ibn Abdulloh¹⁰¹.

Undan Ayvon fathi va musulmonlarning Dajlaga kirishi haqida bitta rivoyat keltirgan¹⁰².

4. Zahmon ibn Raqim.

Undan Makson va Shamsoniyya qal'alarining fath qilinishi borasida bitta rivoyat keltirgan¹⁰³.

5. Sivar ibn Kasir.

Undan Mardin qal'asining fath qilinishi borasida bitta rivoyat keltirgan¹⁰⁴.

6. Molik ibn Bishr¹⁰⁵.

Undan Yamaniyya qal'asi va Judiy tog'ining fath qilinishi borasida bitta rivoyat keltirgan¹⁰⁶.

7. Muhammad ibn Yunus¹⁰⁷.

Undan Tunz, Yamahrud va Siird shaharlarining fath qilinishi haqida bitta rivoyat keltirgan¹⁰⁸.

8. Isroil ibn Is'hoq.

Undan Armaniston va Axlot shahrining fath qilinishi haqida bitta rivoyat keltirgan¹⁰⁹.

9. Ahmad ibn Umar¹¹⁰.

Undan Xavarnaq shahrining fath qilinishi borasida bitta rivoyat keltirgan¹¹¹.

10. Navfal ibn Adiy.

Nahmashir¹¹² (Bahrosir) shahrining fath qilinishi borasida bitta rivoyat keltirgan¹¹³.

⁹⁸Muhammad ibn Umar Voqidiy. Futuh ash-Shom. – Ummom/Iordaniya: Maktabat al-muhtasib, (yili ko'rsatilmagan) – J. II – B.177.

⁹⁹To'liq ismi Abu Umayr Abdulloh ibn Bishr Xas'amiy Kufiy bo'lib soduq va siqa roviylardan hisoblanadi. Q: Ibn Hajar Asqaloni. Taqrib at-tahzib/ Muhammad Avvoma tahqiqi. – Halab: Dar ar-rashid, 1408/1988. – J. I – B.481.

¹⁰⁰Muhammad ibn Umar Voqidiy. Futuh ash-Shom. – Ummom/Iordaniya: Maktabat al-muhtasib, (yili ko'rsatilmagan) – J. II – B.187.

¹⁰¹To'liq ismi Muso ibn Abdulloh ibn Yazid Kufiy bo'lib, siqa roviylardan hisoblanadi. Q: Ibn Hajar Asqaloni. Taqrib at-tahzib/ Muhammad Avvoma tahqiqi. – Halab: Dar ar-rashid, 1408/1988. – J. II – B.225.

¹⁰²Muhammad ibn Umar Voqidiy. Futuh ash-Shom. – Ummom/Iordaniya: Maktabat al-muhtasib, (yili ko'rsatilmagan) – J. II – B.190.

¹⁰³Muhammad ibn Umar Voqidiy. Futuh ash-Shom. – Ummom/Iordaniya: Maktabat al-muhtasib, (yili ko'rsatilmagan) – J. II – B.107.

¹⁰⁴Muhammad ibn Umar Voqidiy. Futuh ash-Shom. – Ummom/Iordaniya: Maktabat al-muhtasib, (yili ko'rsatilmagan) – J. II – B.108.

¹⁰⁵Uning tarjimai holi haqida to'liq ma'lumot yo'q. Biroq Ibn Sa'dning "at-Tobaqot" hamda Ibn al-Asirning "Asad al-g'oba" kabi asarlarida qisqacha ma'lumot berilgan.

¹⁰⁶Muhammad ibn Umar Voqidiy. Futuh ash-Shom. – Ummom/Iordaniya: Maktabat al-muhtasib, (yili ko'rsatilmagan) – J. II – B.153.

¹⁰⁷To'liq ismi Abulabbos Muhammad ibn Yunus ibn Muso bo'lib, Basra muhaddisi va hadis to'qish bilan ayblangan. Q: Ibn Hajar Asqaloni. Tahzib at-tahzib. – Bayrut/Livan: Dar al-fikr, 1404/1984. – J. IX – B.475.

¹⁰⁸Muhammad ibn Umar Voqidiy. Futuh ash-Shom. – Ummom/Iordaniya: Maktabat al-muhtasib, (yili ko'rsatilmagan) – J. II – B.160.

¹⁰⁹Muhammad ibn Umar Voqidiy. Futuh ash-Shom. – Ummom/Iordaniya: Maktabat al-muhtasib, (yili ko'rsatilmagan) – J. II – B.166.

¹¹⁰To'liq ismi Abu Ja'far Ahmad ibn Umar Vaki'iy Kufiy bo'lib, siqa roviylardandir. Q: Ibn Hibbon. As-siqot/ Sharofiddin Ahmad tahqiqi. – Bayrut/Livan: Dar al-fikr, 1395/1975. – J. VIII – B.9.

¹¹¹Muhammad ibn Umar Voqidiy. Futuh ash-Shom. – Ummom/Iordaniya: Maktabat al-muhtasib, (yili ko'rsatilmagan) – J. II – B.179.

11. Amr ibn Tamim¹¹⁴.

Undan Ayvon fathi va musulmonlarning Dajlaga kirishi haqida bitta rivoyat keltirgan¹¹⁵.

12. Muhammad ibn Osim¹¹⁶.

Undan Nishovar shahrining fathi borasida bitta rivoyat keltirgan¹¹⁷.

13. Hilol ibn Osim ibn Qabiya¹¹⁸.

Undan Qirqisiya shahrining fath qilinishi borasida bitta rivoyat keltirgan¹¹⁹.

14. Abdulloh ibn Muhammad¹²⁰.

Undan Iroq fathlari borasida bitta rivoyat keltirgan¹²¹.

15. Ahmad ibn Omir¹²².

Undan Xavarnaq fathi borasida bitta rivoyat keltirgan¹²³.

16. Omir ibn Suayd¹²⁴.

Undan Xavarnaq fathi borasida bitta rivoyat keltirgan¹²⁵.

17. Sulaymon ibn Bishr¹²⁶.

Undan Xavarnaq fathi borasida bitta rivoyat keltirgan¹²⁷.

18. Ibrohim ibn Bashshor¹²⁸.

Undan Xavarnaq fathi borasida bitta rivoyat keltirgan¹²⁹.

¹¹²Bu shahar Voqidiy nazdida "Namhashir" bo'lsa, Tabariy, Balozuriy va Ibn Asir nazdida uning nomi "Bahrsir"dir. U Madoinga yaqin yerda joylashgan Bag'dod nohiyalaridan biridir. Q: Yaqut al-Hamaviy. Mo'jam al-buldan. – Bayrut/Livan: Daru Sodir, (yili ko'rsatilmagan) – J. I – B.515.

¹¹³Muhammad ibn Umar Voqidiy. Futuh ash-Shom. – Ummom/Iordaniya: Maktabat al-muhtasib, (yili ko'rsatilmagan) – J. II – B.182.

¹¹⁴U haqda manbalarda batafsil keltirilmagan. Biroq Ibn Asir "Asad al-g'oba" asarida undan bir necha rivoyatlar keltirgan.

¹¹⁵Muhammad ibn Umar Voqidiy. Futuh ash-Shom. – Ummom/Iordaniya: Maktabat al-muhtasib, (yili ko'rsatilmagan) – J. II – B.186.

¹¹⁶To'liq ismi Muhammad ibn Osim Hazzo Basriy bo'lib, siqa roviylardandir. Q: Ibn Hibbon. As-siqot/ Sharofiddin Ahmad tahqiqi. – Bayrut/Livan: Dar al-fikr, 1395/1975. – J. IX – B.55.

¹¹⁷Muhammad ibn Umar Voqidiy. Futuh ash-Shom. – Ummom/Iordaniya: Maktabat al-muhtasib, (yili ko'rsatilmagan) – J. II – B.194.

¹¹⁸U haqda manbalarda batafsil keltirilmagan. Biroq Ibn Asir "Asad al-g'oba" asarida undan bir necha rivoyatlar keltirgan.

¹¹⁹Muhammad ibn Umar Voqidiy. Futuh ash-Shom. – Ummom/Iordaniya: Maktabat al-muhtasib, (yili ko'rsatilmagan) – J. II – B.98.

¹²⁰To'liq ismi Abu Muhammad Abdulloh ibn Muhammad ibn Ammora Madaniy bo'lib, siqa deb ham, zaif deb ham hukm berilmagan. Q: Shamsiddin Zahabiy. Tarix al-islam va vafayat al-mashahiri val a'lam/ Umar Abdussalom Tadmuriy tahqiqi. – Bayrut/Livan: Dar al-kitab al-arabiy, – J. XV – B.220

¹²¹Muhammad ibn Umar Voqidiy. Futuh ash-Shom. – Ummom/Iordaniya: Maktabat al-muhtasib, (yili ko'rsatilmagan) – J. II – B.170.

¹²²To'liq ismi Ahmad ibn Omir ibn Sulaymon Toiy bo'lib, siqa roviylardandir. Q: Xatib Bag'dodiy. Tarixi Bag'dod (Dar as-salam). – Bayrut/Livan: Dar al-kutub al-ilmiyya, (yili ko'rsatilmagan) – J. V – B.551

¹²³Muhammad ibn Umar Voqidiy. Futuh ash-Shom. – Ummom/Iordaniya: Maktabat al-muhtasib, (yili ko'rsatilmagan) – J. II – B.172.

¹²⁴Voqidiyning manbasida u Omir ibn Suayd bo'lib kelgan. Biroq u Umayr ibn Suayd bo'lishi ham mumkin. U siqa roviylar qatorida sanalmaydi. Q: Abdurahmon ibn Javziy. Az-zaafa val matrukin/ Abdulqoziy tahqiqi. – Bayrut/Livan: Dar al-kutu al-ilmiyya, 1406/1986. – J. II – B.234.

¹²⁵Muhammad ibn Umar Voqidiy. Futuh ash-Shom. – Ummom/Iordaniya: Maktabat al-muhtasib, (yili ko'rsatilmagan) – J. II – B.177.

¹²⁶To'liq ismi Sulaymon ibn Bishr Xuzoiy Kufiy bo'lib, siqa roviylardan hisoblanadi. Q: Muhammad ibn Sa'd. At-tobaqot al-kubbro. – Bayrut/ Livan: Daru Sodir, 1405/1985. – J. VI – B.62.

¹²⁷Muhammad ibn Umar Voqidiy. Futuh ash-Shom. – Ummom/Iordaniya: Maktabat al-muhtasib, (yili ko'rsatilmagan) – J. II – B.178.

¹²⁸To'liq ismi Abu Is'hoq Ibrohim ibn Bashshor Romadiy Basriy bo'lib, soduq roviylardandir. Q: Ibn Hajar Asqaloniyy. Tahzib at-tahzib. – Bayrut/Livan: Dar al-fikr, 1404/1984. – J. I – B.94.

19. Abulloh ibn Marvon¹³⁰.

Undan Xavarnaq fathi borasida bitta rivoyat keltirgan¹³¹.

20. Soid ibn Adiy¹³².

Undan Qirqisiya fathi borasida bitta rivoyat keltirgan¹³³.

21. Atiyya ibn Hars¹³⁴.

Undan Qirqisiya fathi borasida bitta rivoyat keltirgan¹³⁵.

22. Abdulloh ibn Aqil¹³⁶.

Undan Urzun va Siird shaharlarining fathi borasida bitta rivoyat keltirgan¹³⁷.

23. Qays ibn Abu Hozim¹³⁸.

Undan Ayvon fathi va musulmonlarning Dajlaga kirishi haqida bitta rivoyat keltirgan¹³⁹.

Misrning fath qilinishi borasida Voqidiy rivoyat qilgan kishilar haqida

1. Ziyod ibn Omir¹⁴⁰.

Undan Misr fathi borasida bitta rivoyat keltirgan¹⁴¹.

2. Ahmad ibn Ubayd¹⁴².

Undan ham Misr fathi borasida bitta rivoyat keltirgan¹⁴³.

3. Umar ibn Hafs¹⁴⁴.

¹²⁹Muhammad ibn Umar Voqidiy. Futuh ash-Shom. – Ummom/Iordaniya: Maktabat al-muhtasib, (yili ko'rsatilmagan) – J. II – B.178.

¹³⁰To'liq ismi Abu Huzayfa Abdulloh ibn Amrvon Qazoriy Kufiy bo'lib, hadisi yaroqli roviylardandir. Q: Ibn Hibbon. As-siqot/ Sharofiddin Ahmad tahqiqi. – Bayrut/Livan: Dar al-fikr, 1395/1975. – J.VIII– B.350.

¹³¹Muhammad ibn Umar Voqidiy. Futuh ash-Shom. – Ummom/Iordaniya: Maktabat al-muhtasib, (yili ko'rsatilmagan) – J. II – B.180.

¹³²Uning to'liq ismi Abu Muhammad Soid ibn Ubayd Bajaliy Haroniy bo'lib, hadisi maqbul roviydir. Q: Ibn Hajar Ahmad ibn Ali Asqaloni. Taqrib at-tahzib/ Muhammad Avvoma tahqiqi. – Halab: Dar ar-Rashid, 1408/1988. – J. I – B.271.

¹³³Muhammad ibn Umar Voqidiy. Futuh ash-Shom. – Ummom/Iordaniya: Maktabat al-muhtasib, (yili ko'rsatilmagan) – J. II – B.101.

¹³⁴To'liq ismi Abu Ravq Atiyya ibn Hars Hamdoniy bo'lib, soduq roviydir. Q: Safiyiddin Xazrajy. Xulasatu tahzibi tahzib al-kamal fiy asma ar-rijal. – Bayrut/Livan: Makatabat almatbuat al-islamiyya, 1399/1979. – J. I – B.267.

¹³⁵Muhammad ibn Umar Voqidiy. Futuh ash-Shom. – Ummom/Iordaniya: Maktabat al-muhtasib, (yili ko'rsatilmagan) – J. I – B.118.

¹³⁶To'liq ismi Abu Aqli Abdulloh ibn Aqil Saqafiy Kufiy bo'lib, siqa roviylardandir. Q: Ibn Hajar Asqaloni. Lisan al-miyzan. – Bayrut/Livan: Dar al-kutub al-islamiyya, (yili ko'rsatilmagan) – J.VII– B.266.

¹³⁷Muhammad ibn Umar Voqidiy. Futuh ash-Shom. – Ummom/Iordaniya: Maktabat al-muhtasib, (yili ko'rsatilmagan) – J. I – B.169.

¹³⁸To'liq ismi Abu Abdulloh Qays ibn Abu Hozim Kufiy bo'lib, siqa roviylardandir. Q: Ibn Hajar Ahmad ibn Ali Asqaloni. Taqrib at-tahzib/ Muhammad Avvoma tahqiqi. – Halab: Dar ar-Rashid, 1408/1988. – J. II – B.32.

¹³⁹Muhammad ibn Umar Voqidiy. Futuh ash-Shom. – Ummom/Iordaniya: Maktabat al-muhtasib, (yili ko'rsatilmagan) – J. I – B.185.

¹⁴⁰To'liq ismi Ziyod ibn Omir ibn Usoma ibn Umayr bo'lib, zaif roviylardandir. Q: Ibn Hajar Asqaloni. Lisan al-miyzan. – Bayrut/Livan: Dar al-kutub al-islamiyya, (yili ko'rsatilmagan) – J. II – B.95.

¹⁴¹Muhammad ibn Umar Voqidiy. Futuh ash-Shom. – Ummom/Iordaniya: Maktabat al-muhtasib, (yili ko'rsatilmagan) – J. II – B.22.

¹⁴²To'liq ismi Abu Ja'far Ahmad ibn Ubayd ibn Nosihdir. Q: Ibn Hajar Ahmad ibn Ali Asqaloni. Taqrib at-tahzib/ Muhammad Avvoma tahqiqi. – Halab: Dar ar-Rashid, 1408/1988. – J. I – B.41.

¹⁴³Muhammad ibn Umar Voqidiy. Futuh ash-Shom. – Ummom/Iordaniya: Maktabat al-muhtasib, (yili ko'rsatilmagan) – J. II – B.39.

¹⁴⁴To'liq ismi Abu Hafs Umar ibn Hafs ibn Sa'd ibn Obid Madaniy bo'lib, siqa roviylardandir. Q: Ibn Hajar Asqaloni. Tahzib at-tahzib. – Bayrut/Livan: Dar al-fikr, 1404/1984. – J.VII– B.381.

Undan ham Misr fathi borasida bitta rivoyat keltirgan¹⁴⁵.

4. Abu Zinod¹⁴⁶.

Undan Bahnaso shahrining fath qilinishi borasida bitta rivoyat keltirgan¹⁴⁷.

5. Avn ibn Said.

Undan ham Bahnaso shahrining fath qilinishi borasida bitta rivoyat keltirgan¹⁴⁸.

6. Muslim ibn Solim¹⁴⁹.

Undan ham Bahnaso shahrining fath qilinishi borasida bitta rivoyat keltirgan¹⁵⁰.

7. Qays ibn Molik¹⁵¹.

Undan ham Bahnaso shahrining fath qilinishi borasida bitta rivoyat keltirgan¹⁵².

8. Abdulloh ibn Avn¹⁵³.

Undan ham Bahnaso shahrining fath qilinishi borasida bitta rivoyat keltirgan¹⁵⁴.

9. Sinon ibn Mafraj Ajloniy.

Undan ham Bahnaso shahrining fath qilinishi borasida bitta rivoyat keltirgan¹⁵⁵.

10. Qays ibn Mozin¹⁵⁶.

Undan ham Bahnaso shahrining fath qilinishi borasida bitta rivoyat keltirgan¹⁵⁷.

11. Homid ibn Mazid.

Undan ham Bahnaso shahrining fath qilinishi borasida bitta rivoyat keltirgan¹⁵⁸.

12. Sinon ibn Navfal.

Undan ham Bahnaso shahrining fath qilinishi borasida bitta rivoyat keltirgan¹⁵⁹.

¹⁴⁵Muhammad ibn Umar Voqidiy. Futuh ash-Shom. – Ummom/Iordaniya: Maktabat al-muhtasib, (yili ko'rsatilmagan) – J. II – B.39.

¹⁴⁶To'liq ismi Abu Zinod Abu Abdurahmon Abdulloh ibn Zakvon Madaniy bo'lib, Madina faqiha faqihi va siqa roviylardan hisoblanadi. Q: Shamsiddin Zahabiy. Tazkirot al-huffoz. – Saudiya Arabistoni: Daru ihya at-turos al-arabiy, 1374/1954. – J. I – B.134.

¹⁴⁷Muhammad ibn Umar Voqidiy. Futuh ash-Shom. – Ummom/Iordaniya: Maktabat al-muhtasib, (yili ko'rsatilmagan) – J. II – B.217.

¹⁴⁸Muhammad ibn Umar Voqidiy. Futuh ash-Shom. – Ummom/Iordaniya: Maktabat al-muhtasib, (yili ko'rsatilmagan) – J. II – B.235.

¹⁴⁹To'liq ismi Abu Farva Muslim ibn Solim bo'lib, Kufa ahlidan bo'lgan siqa roviylardan hisoblanadi. Q: Ibn Hajar Asqaloniy. Tazhib at-tahzib. – Bayrut/Livan: Dar al-fikr, 1404/1984. – J. X – B.118.

¹⁵⁰Muhammad ibn Umar Voqidiy. Futuh ash-Shom. – Ummom/Iordaniya: Maktabat al-muhtasib, (yili ko'rsatilmagan) – J. II – B.248.

¹⁵¹To'liq ismi Abu Surma Qays ibn Molik ibn Anas Ansoriy bo'lib, siqa roviylardan hisoblanadi. Q: Salohiddin Safadiy. Al-vafiy bil vafayat/ Olimlar guruhi tomonidan tahqiq qilingan. – Bayrut/Livan: Daru Sodir, 1399/1979. – J. XIV – B.216.

¹⁵²Muhammad ibn Umar Voqidiy. Futuh ash-Shom. – Ummom/Iordaniya: Maktabat al-muhtasib, (yili ko'rsatilmagan) – J. II – B.267.

¹⁵³To'liq ismi Abdulloh ibn Avn ibn Artubon Muzaniy bo'lib, hofiz va taniqli olimlardandir. Q: Shamsiddin Zahabiy. Tazkirot al-huffoz. – Saudiya Arabistoni: Daru ihya at-turos al-arabiy, 1374/1954. – J. I – B.156.

¹⁵⁴Muhammad ibn Umar Voqidiy. Futuh ash-Shom. – Ummom/Iordaniya: Maktabat al-muhtasib, (yili ko'rsatilmagan) – J. II – B.277.

¹⁵⁵Muhammad ibn Umar Voqidiy. Futuh ash-Shom. – Ummom/Iordaniya: Maktabat al-muhtasib, (yili ko'rsatilmagan) – J. II – B.278.

¹⁵⁶To'liq ismi Qays ibn Mozin Himyariy. Ehtimol uning ismi Qays ibn Hajjoj Himyariy bo'lishi ham mumkin. Q: Ismoil ibn Ibrohim Buxoriy. At-tarix al-kabir/ Sayyid Hoshim Nadaviy tahqiqi. – Bayrut/Livan: Dar al-fikr, (yili ko'rsatilmagan) – J. VII – B.155.

¹⁵⁷Muhammad ibn Umar Voqidiy. Futuh ash-Shom. – Ummom/Iordaniya: Maktabat al-muhtasib, (yili ko'rsatilmagan) – J. II – B.283.

¹⁵⁸Muhammad ibn Umar Voqidiy. Futuh ash-Shom. – Ummom/Iordaniya: Maktabat al-muhtasib, (yili ko'rsatilmagan) – J. II – B.290.

13. Uboda ibn Rofe¹⁶⁰.

Undan ham Bahnaso shahrining fath qilinishi borasida bitta rivoyat keltirgan¹⁶¹.

14. Muhammad ibn Muhaddis¹⁶².

Undan ham Bahnaso shahrining fath qilinishi borasida bitta rivoyat keltirgan¹⁶³.

15. Abdurazzoq ibn Yahyo.

Undan Maryut¹⁶⁴ qishlog'ining fathi haqida bitta rivoyat keltirgan¹⁶⁵.

16. Jarir ib Osim.

Undan Iskandariyya shahrining fath qilinishi borasida bitta rivoyat keltirgan¹⁶⁶.

17. Ibn Is'hoq¹⁶⁷.

Undan Misr fathi borasida yigima uchta rivoyat keltirgan¹⁶⁸.

18. Yusuf ibn Yahyo¹⁶⁹.

Undan Misr fathida islom qo'shining hujumi haqida bitta rivoyat keltirgan¹⁷⁰.

19. Nasr ibn Abdulloh¹⁷¹.

Undan ham Misr fathida islom qo'shining hujumi haqida bitta rivoyat keltirgan¹⁷².

20. Muhammad ibn Yahyo¹⁷³.

Undan Misr fathida islom qo'shining natijalari haqida bitta rivoyat keltirgan¹⁷⁴.

21. Sayf ibn Amr¹⁷⁵.

¹⁵⁹Muhammad ibn Umar Voqidiy. Futuh ash-Shom. – Ummom/Iordaniya: Maktabat al-muhtasib, (yili ko'rsatilmagan) – J. II – B.242.

¹⁶⁰U haqda manbalarda zikr qilinmagan. Biroq Ibn Asir "Asad al-g'oba" asarida undan bir nechta rivoyatlar keltirgan.

¹⁶¹Muhammad ibn Umar Voqidiy. Futuh ash-Shom. – Ummom/Iordaniya: Maktabat al-muhtasib, (yili ko'rsatilmagan) – J. II – B.230.

¹⁶²To'liq ismi Abu Abdulloh Muhammad ibn Muhaddis Hanbaliy bo'lib, soduq roviylardan hisoblanadi. Q: Ibn Hajar Asqaloniy. Inba al-g'umr bianba al-umr/ Hasan Habashiy tahqiqi. – Qohira/Misr: Islom ishlari bo'yicha oliy kengash, 1391/1970. – J.VIII – B.134.

¹⁶³Muhammad ibn Umar Voqidiy. Futuh ash-Shom. – Ummom/Iordaniya: Maktabat al-muhtasib, (yili ko'rsatilmagan) – J. II – B.202.

¹⁶⁴Misr qishloqlaridan bir qishloq bo'lib, Iskandariyya shahriga yaqin yerda joylashgan. Q: Zakariyyo Qazviniiy. Asar al-ibod va axbar al-ibod. – Bayrut/Livan: Daru Sodik, (yili ko'rsatilmagan) – J. I – B.104.

¹⁶⁵Muhammad ibn Umar Voqidiy. Futuh ash-Shom. – Ummom/Iordaniya: Maktabat al-muhtasib, (yili ko'rsatilmagan) – J. II – B.65.

¹⁶⁶Muhammad ibn Umar Voqidiy. Futuh ash-Shom. – Ummom/Iordaniya: Maktabat al-muhtasib, (yili ko'rsatilmagan) – J. II – B.77.

¹⁶⁷To'liq ismi Abu Bakr Muhammad ibn Is'hoq bo'lib, Ato va Ibn Shihob Zuhriy kabi olimlardan rivoyat qilgan. Hijriy 151-yilda vafot etgan. Q: Shamsiddin Zahabiy. Al-kashif fiy ma'rifati man lahu rivayatun fil kutub as-sitta/ Muhammad Avvoma tahqiqi. – Jidda/Saudia Arabistoni: Dar al-qibla lis saqofat al-islamiyya, 1413/1992. – J. II – B.156.

¹⁶⁸Muhammad ibn Umar Voqidiy. Futuh ash-Shom. – Ummom/Iordaniya: Maktabat al-muhtasib, (yili ko'rsatilmagan) – J. II – B.25,91.

¹⁶⁹To'liq ismi Abulabbos Yusuf ibn Yahyo ibn Ali ibn Munjimdir. Q: Ibn Asokir. Tarixi madiynati Dimashq/ Umar ibn G'aroma Amraviy tahqiqi. – Bayrut/Livan: Dar al-fikr, 1415/1994. – J.VIII – B.145.

¹⁷⁰Muhammad ibn Umar Voqidiy. Futuh ash-Shom. – Ummom/Iordaniya: Maktabat al-muhtasib, (yili ko'rsatilmagan) – J. II – B.55.

¹⁷¹To'liq ismi Abulqosim Nasr ibn Abdulloh ibn Marvon bo'lib, soduq roviy hisoblanadi. Q: Ibn Abu Hotim. Al-jarh vat ta'dil. – Bayrut/Livan: Dar al-kutub al-ilmiyya, 1373/1953. – J.VIII – B.472.

¹⁷²Muhammad ibn Umar Voqidiy. Futuh ash-Shom. – Ummom/Iordaniya: Maktabat al-muhtasib, (yili ko'rsatilmagan) – J. II – B.57.

¹⁷³To'liq ismi Abu Abdulloh Muhammad ibn Yahyo ibn Hibbon Madaniy bo'lib, siqa roviydir. Q: Ibn Abu Hotim. Al-jarh vat ta'dil. – Bayrut/Livan: Dar al-kutub al-ilmiyya, 1373/1953. – J. II – B.750.

¹⁷⁴Muhammad ibn Umar Voqidiy. Futuh ash-Shom. – Ummom/Iordaniya: Maktabat al-muhtasib, (yili ko'rsatilmagan) – J. II – B.63.

¹⁷⁵To'liq ismi Sayf ibn Amr Asadiy Kufiy bo'lib, zaif roviy sanaladi. Q: Safiyiddin Xazrajiiy. Xulosati tahzibi tahzib al-kamal fiy asma ar-rijal. – Bayrut/Livan: Matabat al-matbuat al-islamiyya, 1399/1979. – J. I – B.161.

Undan Zabo va Zalubiya qal'alarining fath qilinishi borasida bitta rivoyat keltirgan¹⁷⁶.

22. Ziyod ibn Avs¹⁷⁷.

Undan Iskandariyya shahrining fath qilinishi borasida bitta rivoyat keltirgan¹⁷⁸.

23. Muhammad ibn Abdulloh.

Undan Bahnaso shahrining fath qilinishi borasida ikkita rivoyat keltirgan¹⁷⁹.

24. Qays ibn Abdulloh¹⁸⁰.

Undan Bahnaso shahrining fath qilinishi borasida bitta rivoyat keltirgan¹⁸¹.

25. Avs ibn Shaddod¹⁸².

Undan ham Bahnaso shahrining fath qilinishi borasida bitta rivoyat keltirgan¹⁸³.

“Futuh ash-Shom” asarini koʻzdan kechirish va uning isnodini tahlil qilish asnosida maʼlum boʻldiki, Voqidiy asarning tarixiy asosini jamlashda roviyning adolatini shart qilmas edi. Balki, roviyning hodisada ishtirok etgan kishilarning oilasi aʼzolaridan biri boʻlishi unga kifoya qilar edi. Chunki u roviyning holatidan qatʼiy nazar hodisani uning ahlidan rivoyat qilishga haris edi.

Koʻrib turganimizdek, ushbu rivoyatlarning egalari garchi majhul al-hol (yaʼni, quvvat yoki zaiflikdagi holati nomaʼlum) boʻlsa ham, tarix va janglarga doir mavzularda ulardan istifoda olish imkoni mavjud. Xususan, bordiyu ularning roviysi hodisada ishtirok etgan kishilardan boʻlsa, bu holat batariqaavlo joizdir. Voqidiy ham xuddi shu uslubdan foydalangan.

Shuningdek, Voqidiyning asarida kelgan manbalar uning shayxlari va ulardan boshqa roviylar hamdir. Bu esa oʻz navbatida Voqidiy oʻzining nazdida hodisa toʻliq shakllanishi uchun har qanday manbadan maʼlumotlarni qoʻlga kiritishga intiluvchan boʻlganligini koʻrsatadi.

Fikrimizcha, muallif uchun uzr taqdim qilish oʻrinlidir. Umariyning bayon qilishicha, tarixiy voqealarda siqalik darajasiga yetmagan roviylar tariqidan kelgan musnad rivoyatlar musnad boʻlmagan rivoyat va xabarlardan koʻra afzal deb eʼtiborga olinadi. Chunki ular ichida asliga dalolat qiladigan va uni tanqid va tahlil qilish imkoni boʻlganlari ham bor. Bu esa oʻza navbatida sanaddan xoli boʻlgan xabarlarga xilofdir. Chunki ularda bu kabi ishlarni amalga oshirish imkoni mavjud emas¹⁸⁴.

¹⁷⁶ Muhammad ibn Umar Voqidiy. Futuh ash-Shom. – Ummom/Iordaniya: Maktabat al-muhtasib, (yili koʻrsatilmagan) – J. II – B.97.

¹⁷⁷ Uning ismi Yazid ibn Avs Kufiy boʻlishi mumkin. U hadis maqbul va siqa roviydir. Q: Ibn Hajar Ahmad ibn Ali Asqaloni. Taqrib at-tahzib/ Muhammad Avvoma tahqiqi. – Halab: Dar ar-Rashid, 1408/1988. – J. II – B.321.

¹⁷⁸ Muhammad ibn Umar Voqidiy. Futuh ash-Shom. – Ummom/Iordaniya: Maktabat al-muhtasib, (yili koʻrsatilmagan) – J. II – B.68.

¹⁷⁹ Muhammad ibn Umar Voqidiy. Futuh ash-Shom. – Ummom/Iordaniya: Maktabat al-muhtasib, (yili koʻrsatilmagan) – J. II – B.207.

¹⁸⁰ Toʻliq ismi Qays ibn Abdulloh ibn Abdurahmon ibn Abu Saʼsaʼa boʻlib, zaif roviy hisoblanadi. Q: Muhammad ibn Amr Aqiyli. Az-zufo/ Hamdiy ibn Abdulmajid ibn Ismoil Salafiy tahqiqi. – Riyoz/ Saudiya Arabistoni: Dar al-Asmaʼiy, 1320/2000. – J. III – B.467.

¹⁸¹ Muhammad ibn Umar Voqidiy. Futuh ash-Shom. – Ummom/Iordaniya: Maktabat al-muhtasib, (yili koʻrsatilmagan) – J. II – B.262

¹⁸² Toʻliq ismi Avs ibn Shaddod ibn Avs ibn Sobit Ansoriy boʻlib, siqa roviy hisoblanadi. Q: Ibn Hajar Ahmad ibn Ali Asqaloni. Taqrib at-tahzib/ Muhammad Avvoma tahqiqi. – Halab: Dar ar-Rashid, 1408/1988. – J. I – B.529.

¹⁸³ Muhammad ibn Umar Voqidiy. Futuh ash-Shom. – Ummom/Iordaniya: Maktabat al-muhtasib, (yili koʻrsatilmagan) – J. II – B.245.

¹⁸⁴ Akram Umariy. Dirosatun tarixiyya. Madinai munavvara: Islom universiteti, 1983.

Xulosa qilib aytganda, Voqidiy bu sohada yengil yo'lni tutishining asosi shuki, u keltirayotgan rivoyatlar ustiga shar'iy hukmlar va masalalar tartiblanmaydi. Balki ular fathlar bobiga tegishli bo'lgan xabarlardir xolos.

FOYDANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Islom hamkorlik tashkiloti Tashqi ishlar vazirlar kengashi 43-sessiyasining ochilish marosimidagi nutqi // "Xalq so'zi" gazetasi, 2016 yil 19 oktyabr.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Turkiy davlatlar tashkiloti davlat rahbarlari kengashi yig'ilishidagi nutqi // "Xalq so'zi" gazetasi, 2022 yil 12 noyabr.
3. V.M.Zaporozhets. The Seljuks. – Hannover: the European Academy of Natural Sciences e.V. , 2012. – 321 p.
4. Ibn Asir. الكامل في التاريخ (Al-Komil fit-tarix), VIII juz. – Beirut-Lebanon: Dar Al-Kotob Al-Ilmiyah, 2003. – 532 b.
5. Imom al-Hofiz Abul Fado Ismoil ibn Kasir al-Qurayshiy ad-Dimashqiy. البداية و النهاية (Al-Bidayatu van-nihaya). al-Giza (Misr): Hajr, 1998.
6. Maqriziy. السلوك لمعرفة دول الملوك (As-Suluk lima'rifati duvalil-muluk), I juz. Beirut-Lebanon: Dar al-kotob al-ilmiah, 1997. – 566 b.
7. Shamsuddin Muhammad bin Ahmad Usmon az-Zahabiy. سير أعلام النبلاء (Siyar a'lamu an-nubala), XXIII juz. Beirut-Lebanon: Baytul-afkor ad-davliyya. 2004.
8. Ahmed bin Mahmud. Selçuk-Name, 1-2.cilt. – İstanbul: Kervankibatçılık basın sanayiiveticaret A.Ş., 1977. – 202 s.
9. Ali Sevim. İbnül-Kalânisinin Zeylû tarih-i Dimaşk adlı eserinde Selçuklularla ilgili bilgiler // Türk tarih belgeleri dergisi. Cilt: XXIX, Sayı: 33. 2008. – S. 1-42
10. Muharrem Kesik. Sultan Alp Arslan'ın Liderlik Vasıfları // İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, Sayı4. 2014. – S. 43-52.
11. Muhammed Kemaloğlu. XI.-XIII. yüzyıl Türkiye Selçuklu devletinde eğitim-öğretim (medreseler) // Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi. Cilt:2, Sayı:5. 2015. – S. 62-79.
12. Prof. Dr. Muharrem Kesik. Selçuklular tarihi. – İstanbul: İstanbul üniversitesi Açık ve uzaktan eğitim fakültesi, 2010. – 374 s
13. Prof. Dr. Faruk Sümer. Oğuzlar. – Ankara: Ankara üniversitesi basimevi, 1972. – 574 s.
14. Prof. Dr. Osman Turan. Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti. – İstanbul: Turan neşriyat yurdu, 1969. – 492 s.

Internet saytlar:

1. Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nodir qo'lyozmalar bo'li mi sayti <http://nodir.natlib.uz:8095/uz-Cyrl-UZ>
2. O'zbekiston tarixiy va ilmiy-adabiy manbalar sayti <http://ziyonet.uz/>